

Užmaršties kultūros potencialija *versus* nacionalinės kultūros atilsį

Kęstutis ŠERPETIS

Klaipėdos universitetas

Pagrindiniai žodžiai: *amnezija, anamnezė, atmintis, globalizacija, istorija, kultūra, lokalumas, mitas, naratyvas, potencialija, užmarštis.*

Įvadas

Globalizacija apskritai, o demokratizacija konkrečiai išlaisvina Vėlyvosios Modernybės kultūras, tautas ir visuomenes – bet tai tik pradinė sąlyga ir prielaida eliminuojant išoriškus, primestus kiekvienai jų rėmus, raidos vektorius, vertybes etc.

Kitas laisvėjimo etapas – vidinių apribojimų, cenzūrų, neadekvačių ir užgožiančių perspektyvas bei atsiveriančias galimybes [t. y. socialinės, ekonominės, politinės kūrybos, sau norimo ir vaizduojamo habituso kūrimo] stereotipų, istorinių, kultūrinių ir mentalinių riktų – kliuvinių bei regimybių, elgesio ir mąstymo bei veiklos modelių ir būdų – kritinė refleksija, artikuliacija ir revizija. Trečias etapas – šiuolaikiško, atviro ir demokratiško visuomenės ir tautos bei ją sudarančių grupių ir individų sąveikose [valstybiniame-politiniame, socialiniame-ekonominiame ir istoriniame-kultūriniame lygmenyse] ryškėjančių visuomeninių grupių ir asmenų laisvėjimui trukdančių faktorių kritikos, šalinimo (rovimo) – dekonstravimo kultivacija. Ketvirtas etapas – perspektyvių sutartinių tautinio kultūrinio, socialinio ir dvasinio orientyrų, gairių, geštaltų bei elgesio ir veiklos modelių, organiškai derinančių globalines, regionines ir lokalias bei individualias identiteto ir saviidentifikacijos koordinates atviros visuomenės kontekste konstravimas ir selekcija.

Realizuojant šiuos etapus aktualiausiu ir aštriausiu (socialinės ontologijos plotmėje) ir kognityviai kontraversišku klausimu kyla nacionalinės istorijos kaip mitologizuoto metanaratyvo [didžiojo pasakojimo] dekonstravimas. Globalizacija, gilinti postbipolinio pasaulio vieningumo intencijas ir skatinanti atviros visuomenės ir transnacionalizacijos impulsus tuo pačiu kvestionuoja principinius tautinio valstybingumo formavimo ir ideologinės-vertybinės saviteigos mitus, istorinės tikrovės modernizavimą, idealių ir tarpusavyje susijusių, tautinės konsolidacijos uždavinių, sąlygotų pilietiškumo, patriotizmo, Tėvynės meilės ir pan., stereotipus ir įvaizdžius. Globalizacijos stimulai, ardantys valstybinės-tautinės istorijos monolitą lemia nacionalinio identiteto fragmentavimą, t. y. paradoksaliu būdu išlaisvina

lokalumo – tėviškės, gimtinės lokuso – subnacionalinio *toposo* aktualizaciją ir gyvybingumą, būtinus individui, grupei, bendruomenei adaptuotis atviroje ir dinamiškoje transkultūrinėje ir transistorinėje aplinkoje.

Tačiau šio vietinių kultūrų klodo moderni recepcija, lokalinės kultūros statuso rehabilitacija ir legitimacija visuomenės sąmonėje ir kasdienėje kultūroje, jo vertybinio ir pragmatinio suvokimo, egzistencinės savivokos, vartojimo/vadovavimosi sąlygos, galimybės ir perspektyvos bendruomenei ir individui suponuoja maštabišką, intensyvią ir nepaliaujamą kultūrinės atminties kritiką, reviziją ir selekciją, vadovaujantis bendražmogiškais kultūriniais-dvasiniais kriterijais, dažnai labai tolimais net tai pačiai civilizacijai priklausančioms tautoms ir visuomenėms. Toks istorinės-kultūrinės transformacijos procesas, prasidėjęs dar prieš atkuriant Nepriklausomybę, faktiškai tebevyksta ir, tikėtina, pralanguojamas į visą regimą perspektyvą. Tačiau jos pasekmes patiria visa tauta ir visos sudėtinės jos dalys, pradedant nuo kolaboravimo – disidentizmo ir rezistencijos vertinimo kliuvinių – ir baigiant – moterų pavardžių rašymo kaitos peripetijų.

Tai socialinių-istorinių ir kultūrinių traumų, nusivylimų, fobijų ir agresijos bei kaltės ir atgailos periodas. Tuo pačiu tai ir apsisvalymo, ir dvasinio bei kultūrinio atsinaujinimo laikotarpis. Kitaip tariant, užmaršties kultūra – esminė prevencinė ir terapinė socialinės dvasios anomijos įveikos priemonė ir sykiu – normalios dvasinės savistatos instrumentas.

Jos analitinio pristatymo ir taikymo nacionalinių kultūrų transformacijose praktika yra pagrindinis šio straipsnio tikslas.

Globaliniai iššūkiai ir kultūrinės reakcijos

Politinio-istorinio mentalumo transformacijos industrinėse visuomenėse turi iš principo struktūrinį pobūdį. Lūžiai, traumos ir pokyčiai vienu segmentu izomorfiskai yra susieti su kitais – gilesniais, gentiniais jų klodais, sąlygodami nelinijinę ir ambivalentišką tokių struktūrų savistimuliaciją „grįžtamųjų ryšių“ mechanizmais.

Būdingas pavyzdys – globalizacijos pradžios [siejamos su vieningos Europos formavimu po II pasaulinio karo] ir Apšvietos projekto socialinės ir konceptualinės kritikos (žr. H o r k h e i m e r, A d o r n o 2006) manifestacijos chronologinė sutaptis. Atsiribojant nuo konkrečių istorinių ir politinių aplinkybių galima retrospektyviai konstatuoti, kad eurointegracija – ne tik daugiaamžių Europos vienybės projektų *ontofanija*, bet ir lygiai tiek pat – fundamentalios tradicinės kontinento istorijos pabaiga. Frankfurto mokyklos adeptų išplėtota radikali progresistinės istorijos mito kritika tapo paradigmaticiu pagrindu racionalistinio proto ambicijomis remiamos universalistinės istorijos iliuzijai demaskuoti.

Antroje XX a. pusėje minėtos tendencijos ne tik išplito, pliuralizavosi, bet ir įgavo globalinį mastą ir realių – materialių, ekonominių, politinių – santykių srityse, ir ideologinių, kultūrinių ir vertybinių sistemų raidoje. Reikšminga, kad net 90-aisiais m. pasibaigusi bipolinė supergalybių priešstova, turėjusi išlaisvinti tautas ir visuomenes nuo masinio sunaikinimo grėsmių, labai greitai išryškino savo inversyvų pobūdį.

Dar 70-ajame XX a. dešimtmetyje „postindustrinės visuomenės“ teorijos kūrėjas D. Bell teigė, kad naujosios, globalios raidos eroje nacionalinių valstybių resursų bazė jau neužtikrina joms galimybių nei suvaldyti, nei kontroliuoti globalinės ekonomikos ir jos sukeltų daugialypių pasekmių pasaulinės bendruomenės raidai. Įprasti valstybių egoistinės politikos būdai ir metodai vis dažniau nėra efektyvūs kylančioms problemoms ir iššūkiams spręsti: jos per mažos globaliniams tinklams ir struktūroms valdyti ir per didelės vietų savivaldų augančioms galimybėms ir poreikiams tolygiai ir teisingai patenkinti. Tradicinio nacionalinio suvereniteto infliacija ir augantis regionų ir subnacionalinių lokusų siekis savarankiškai tvarkytis savo teritorijoje atspindi paradoksalų globalizacijos ir lokalizacijos grįžtamojo ryšio pobūdį. Kaip natūrali-istorinė daugiaamžės internacionalizacijos išdava, globalizacija tarsi orientuota į pasaulinės integracijos siekį, propaguojamą mondializmo ideologų. Tačiau pats kelias šio tikslo link, numanantis nacionalinių valstybių suverenumo, teritorinio uždaro ir pan. greitesnį ar lėtesnį, bet neišvengiamą nykį, tiek pat natūraliai gimdo lokalizaciją, dažnai apibrėžiamą kaip „ribotų mastų globalizaciją“.

Tuo pat metu pažymima, kad anksčiau griežtai politiškai integruotų nacionalinių darinių autonomizacijos ir laisvėjimo procesas, skatinantis teritorinių lokusų dinamiškumą, silpnina ir anksčiau aukščiausia vertybe laikytą valstybės raidos stabilumą. Tradicinis pastarojo turinys – linijinio progresavimo užtikrinimas nacionaliniam monolitui „pleišėjant“ transformuojamas į daugialinijinę ir alternatyvią tautinio politinio-teritorinio darinio evoliuciją.

Tokioje maštabiškų globalinių pokyčių atmosferoje kvestionuotinas tampa pats istorinės patirties vertingumas, jo aktualumas dabarčiai ir produktyvios prolongacijos į ateitį klausimas. Tai reiškia Istorijos suvokimo apskritai ir jos interpretacinių schemų bei prieigų atitikimo tautos, valstybės ir visuomenės savivokai ir saviidentifikacijai kokybiškai naujoje globalinės istorijos situacijoje peržiūrą, reviziją ir kritiką.

Kaip žinoma, intensyvi ir daugialypė „istorinių metanaratyvų“ kritika siejama su postmoderno teoretikų ir analitikų pasiūlytomis išvalgomis ir pozicijomis. Pirmiausia tai susiję su Modernybės kritine refleksija ir „kultūrinio posūkio“ istoriografijos srities problema.

Pastarųjų trijų šimtmečių civilizacinio, kultūrinio ir politinio erdvėlaikio organizacija paremta Modernybės mentalumu, lėmė ir viso istorijos proceso struktūravimą, būtiną pačios modernybės savilegitimacijai [atsispiriant nuo Antikos ir Viduramžių epochų]. Tokių skirčių kiekio ir kokybės gilėjimą lėmė materialių – idealių, žemo – aukšto, miesto – kaimo ir naujo – seno, barbarybės – civilizuotumo, praeities – dabarties vertybinių-ideologinių rangų ir hierarchijų sistemos kūrimą ir jos smelkimas į visas sociumo struktūrinių grandžių turinio ir formos apibrėžtis ir perspektyvas. Galutinę – paradigmatinę savo išraišką Modernybės kultas įgavo Apšvietos projekte kaip desakralizuotos sisteminės-ontologinės istorinės tikrovės manifestacija.

Kultūrinis posūkis XX a. pab. historiografijoje ir postmoderno alternatyvos išteka iš išryškėjusio politologinių ir sociologinių spekuliacijų nepakankamumo greitų pokyčių ir socialinėje evoliucijoje, stichiškai augant skirtingų sričių ir lygių įvairovės situacijoms. Atitinkamai menkėja ir kylančių pasekmių numatymo ir jų valdymo bei kontrolės galimybės. Kita vertus, būtent pilnutinio Apšvietos projekto realizavimo dėka išryškėjo paties istorinio proceso vyksmo chronologijos, periodizavimo ir pan. sąlygiškumas ne tik civilizacijų, bet ir nacionalinių-regioninių darinių mastai.

Globalinių problemų ir faktorių poveikiai atskleidė ne tik etninių-nacionalinių teritorinių darinių socialinių, politinių patirčių ribotumą, bet ir jų angažuotumą nacionaliniais mitais ir ideologine retorika. Todėl transnacionalizacijos ir tarptautinės integracijos sąlygomis nacijų ir tautų valstybinis-politinis patyrimas, transponuotas Istorijos metanaratyvuose tarsi „dvejina“ modernios realybės suvoktį ir veiklos joje pasirinkimų spektrą, juolab, kad tautiniams sociumams atsiveriant transnacionalinių sąveikų erdvėms jau ne valstybių nacionalinė-ideologinė ir politinė-mitologinė saviteiga, o atvirai, „be sienų“ bendraujančių socialinių grupių, konfesijų, individų interesai, lūkesčiai ir orientacijos kuria vis tankesnę tarptautinių sąveikų tinklą.

Kultūros istorikų refleksijoje šie stimulai atsispindėjo bandymais pozityviai vertinti monolitinio istorinio naratyvo fragmentaciją, šiuo pagrindu išskiriant „Universalios istorijos“ [ir jos paliatyvo – civilizacijų studijų] pakraipas, atspindinčias istorinį pasaulinės internacionalizacijos ir integracijos tendencijas. Kita pakraipa, akcentuojanti [priešingai nuo Apšvietos tapusioms tradicinėmis „geležinio determinizmo intencijoms] tapsmo, atsitiktinumo, individualizmo ir subjektyvumo [t. y. antropologiniams] faktorius, tuo pačiu problematizavo valstybių teritorijų ir tautų, visuomenių adekvatumo, identiškumo atitikimo klausimą. Grupių, sluoksnių, individų galimybių plėtra atviros visuomenės sąlygomis analogiškai ir jų socialinės ir istorinės kultūros raidai naujose civilizacijų ambivalentiško sambūvio aplinkybėse arba viršija valstybių teritorines bei valdymo ir kontrolės potencijas, arba tiesiog neatitinka naujųjų istorinės ir kultūrinės atminties, identiteto, autentiškos egzistencijos būtinybių bei realizavimo būdų ir mechanizmų. Šalia socialinės istorijos iškilimo ir istorijos „detalizacijos“ pakraipų istorikų tyrimų strategijos plėtoja specifinę jų modifikaciją – lokalinės istorijos diskursą.

Pažymėtina, kad jos objektas, ankstesnėje tradicijoje lengvai identifikuojamas separatizmo, primordializmo, irredentizmo ir kt. politinėmis-ideologinėmis kategorijomis, vertybiniais-etniniais stereotipais, atgaivina ir pozityviai „diskriminuoja“ tokias valstybinio nacionalizmo fobijas, kaip „partikuliarizmas“, „nacionalinė autonomija“, „regionalizmas“, „lokalizmas“ ir pan., tačiau globalizacija, devalvuojanti nacionalinių suverenitetų absoliutumą, išlaisvina ir inicijuoja būtent vietų, autonominių erdvių saviraišką, t. y. procesą, įvardijamą *glokalizacijos* terminu.

Anot JAV kultūrologo M. Epšteino, „glokalizmas – tai žmonijos raidoje besiformuojantis globalizacijos ir lokalizacijos procesų derinys. Glokalinis [glocal] – jungiantis globalų su lokaliu, pasaulinius centrus – su periferijomis, tai, kas suartina

pasaulinį su vietiniu“ (Э п ш т е й н 2003, 66–67). Esminis XX a. klausimas tampa pasaulinės integracijos ir diferenciacijos ryšio forma: lokalumas siejamas su technologijų pajėgumu užtikrinant komunikacinių tinklų, jungiančių pasaulinius pakraščius su globaliniais procesais, individų – su planetiniu Logosu, funkcionavimą. Tuo pat metu globalizmas – tai kompleksinė globalinių ir lokalinių interesų ir orientacijų [politikoje, ekonomikoje, kultūroje ir kt.] derinimo strategija, realizuojama iš kritinio universalizmo pozicijų. Būtent šiuo pagrindu besiformuojančios „naujosios lokalinės istorijos“ konceptas turėtų gebėti įveikti ribotą ir klaidinančią etatocentrizmu grindžiamą istorijos suvokimą. Pasaulinės raidos vieningumas vis labiau siejamas ne su valstybių, o su tautų ir bendrijų konvergacija jų įvairovės vienovėje. Tai reiškia naujo, lokalinio istorijos subjekto, išlaikančio distanciją nuo valstybės, iškilimą.

Lokuso, kaip vietos istorinės erdvės artikuliacija, grindžiama tiesioginiu žinojimu, o ne tikėjimu abstrakčiu valstybinės ideologizuotos istorijos naratyvu. Socializacinių sistemų primetamas istorijos interpretavimas, grįstas politinės naudos principais, transformuojamas į lokalinio sociokultūrinio konteksto, kuriame bręsta individas, savivoką. Toks kontekstas: 1) išvaduoja šiuolaikybę nuo jos mechaniško saistymo su begaline monotoniška progresija, aktualizodamas egzistenciją *hic et nunc*; 2) išlaisvina kultūrą nuo jos tarnybinio ideologinio statuso – įpareigojančio „sėti amžino, tobulo, doro“ gyvenimo idealą, nuolat perkeliama į ateitį – *ad infinitum*.

Taip visuomenė atsikrato slegiamos išorinės savo būties organizacijos dėl autonominės, lokalinės saviidentifikacijos vertybinės, intelektualinės ir lokalinės veiklos erdvėje. Tai nurodo ne tik ankstesnių vertikalio valdymo hierarchijų atsisakymą ir horizontalių sąveikų-savivaldos struktūrų formavimą, bet ir istorinio socialinio laiko, anksčiau „nuleidžiamo“ iš vieningo centro, „persukimą“. Progresistinės doktrinos diktuojama vieningo, ignoruojančio skirtingų vietų [šalių, teritorijų, nacionalinių-kultūrinių fokusų] natūralios raidos tempus, ritmus ir pagreičius, „diachronijos tironija“ lokalinės istorijos diskurse keičiama kultūrinių autonomijų sąveikų sinchronizacija.

Suprantama, globalizacija nei atmaino, nei konservuoja [atideda] globalios modernybės iššūkius ir problemas, bet numano alternatyvių sąveikos atviroje multi- ir transkultūrinėje erdvėje įvairovės demokratinį legitimumą, plataus individualių ir grupinių strategijų, elgsenos ir pozicionavimo modelių spektro pasiūlą ir kt.

Toks dinaminis saviidentifikacijos imperatyvas – šiuolaikybės iššūkis visoms tautoms, bendrijoms ir civilizacijoms, suponuojantis jų istorinės ir kultūrinės atminties reformaciją.

Kultūrinės-istorinės atminties mitemų transformacija

Istorinio progreso ideologijos atsisakymas, lokalumas ir temporalumo reliatyvizacija istoriniam pažinimui [vietoj istorinės raidos] tyrimo prioritetą perkelia į struktūrų tyrimą. Apskritai, istorinė-kultūrinė metodologija orientuota ne į procesus, bet į struktūras, taip nuo deterministinio istorijos diskurso pereinant prie lo-

kalinių kultūrinių erdvių ir istorinių landšaftų tyrimų, jų globalinės perspektyvos konteksto.

Pasaulinė-ideologinė ir karinė-politinė priešprieša, pasibaigusi kartu su Šaltuoju karu be tiesioginių pasekmių atvėrė kelią globalinei postindustrializmo technologijų, struktūrų ir tinklų plėtrai. Saugumo garantijos, gyvenimo kokybės Vakarų civilizacijoje lygis bei informacinių ir komunikacinių infrastruktūrų neribotai augantys pajėgumai lėmė nacionaliteto, kaip tautinio valstybinio identiteto pagrindą, reikšmingumo eroziją. Tai nereiškia politikos pabaigos apskritai, o veikiau monolitinio fenomeno virtimą kompleksiniu ir virtualiu dariniu. Modernių visuomenių raidoje aukščiau minėtos tendencijos lemia metapolitikos dekonstravimą ir jos skaidymąsi į mažumų formuojamą politikos diskursą – mikropolitiką. Atitinkamai ankstesniais – nacionaliniais mastais nevertingi [nereikšmingi nacijos ar jos interesų lygiu] įvykiai, priežastys, vaizdiniai ir kt. vietinės svarbos reiškiniai, stereotipai bei ryšiai formuoja autonomiškas erdves – tinklines struktūras, užtikrinančias korektišką socialinių, konfesinių, kultūrinių grupių ir individų saviidentifikaciją ir komemoraciją (Ž u k a u s k a i t ė 2009, 34–44).

Tokia mikropolitika „išsprasmina“ istorijos metanaratyvų turinį ir jų aiškinamąjį potencialą, keisdama jį evoliucijos pajauta ir Vietos svarbos žmogaus saviįvartyje išgyvenimu. Šiame kontekste, pvz., tėviškių-gimtinių lygiavertiškumas ir vertybinis pranašumas prieš ideologinį Tėvynės naratyvą, remiamą „įsivaizduojamų bendruomenių“ adeptų, reiškiasi pirmojo demokratiškumu ir tolerantiškumu. Priešingai ankstesnei – unifikuojančiai ir redukuojančiai į politinį-ideologinį lygmenį – globali komunikacija lokalitetų, mažumų politiką skatina kaip polifonišką vienovę.

Dar prieškaryje prancūzų etnosociologas M. Halbwaksas sukūrė žmoniškosios atminties tipologiją, atspindinčią sociokultūrinių stereotipų, matricų ir įgūdžių pirmumą prieš individualius polinkius ir potyrius. Socialinės evoliucijos eigoje nuosekliai formavosi 1) mimetinės; 2) daiktinės; 3) kolektyvinės; 4) kultūrinės atminties tipai. Pirmieji trys turi taikomąją ar funkcinę paskirtį, o kultūrinė atmintis, kaip idealus konstruktas, tampa istorinės kartų perimamumo grandinės pagrindas. Ženkliniai vienai ar kitai žmonių bendrijai įvykiai, atsitikimai, ekscesai tampa visų kitų gyvenimo faktų ir išgyvenimų kristalizacijos centrai, visų simbolių ritualų stimuli ir socialinių-kultūrinių mitų užuomazgos (Х а л ь б в а к с 2005, nr. 2–3).

Todėl kultūrinė atmintis turi sakralinį pobūdį ir savo specifiniais skleidėjais ir interpretatoriais: istorikais, pedagogais, žyniais ir kt., – naujųjų laikų visuomenėse prasidėjusi socialinė diferenciacija ir nacionalinio-valstybinio centralizmo impulsai išstumia vienijančius kultūros archetipus ir kodus, o jų sakralinis išgyvenimas transponuojamas į valstybinių simbolių ir ritualų sferą. Visuomenės raidai tai lemia ne tik bendrųjų kultūros vertybių dualizaciją ir susipriešinimą [pvz., aukštoji / žemoji kultūra], bet ir skirtingų socialinių sluoksnių vidinį tarpusavio susvetimėjimą, nepakantumą ir pagaliau – kontrtapatybių kūrimą. Brutaliai redukuojamas ryšys su praeitimi atveria „tuščias“ nišas, užpildomas masinės kultūros, kurios vartojimas nereikalauja nei patirties, nei įgūdžių. Pastarosios negalima identifikuoti ir pagal

socialinės atminties kodus, nes kasdienybės praktikos turi pereinamą, „migrantų“ pobūdį. Tuo norima paryškinti, kad masinė kultūra neturi atminties, kadangi neturi istorijos kaip kasdienio patyrimo atrankos ir kodifikavimo būdo. Čia turinys ir aktualaus vartojimo forma [„įpakavimas“] sutampa su nepaliaujamai kaitaliojamu stereotipų, buitinių normų, *ad hoc* suvokimo ir aiškinimo strategijų ir lengvai mainomų įvykių bei raiškos turiniu.

Tokia kultūros vartoseną tarsi „išpakuoja“ tradicinių kultūrinės identifikacijos nacionalinio lygmens naratyvus, nes jų „atvirumas“ nereflektuojamai pasaulinei įvairovei atskleidžia jų imanentinį virtualumą. Taip idėjinius-ideologinius normatyvus keičia įvaizdžiai: vaizdinė visuma įveikia verbalines-simbolines konstrukcijas ir lemia jų nepaliaujamą dekonstravimą, tad tolesnė jų egzistencija tampa įmanoma tik esant simuliakrų diskursui. Atsiveriantis šios situacijos begalinių kultūrinių *patternų* kopijavimas efektyviausiai realizuojamas ir eksplikuojamas tik esant propagandiniam atminties rakursui.

Tokio pobūdžio kultūrinės atminties deviacija savaip sublimuoja socialinio-kultūrinio susipriešinimo ir susvetimėjimo dilemas, palikdama visuomenės sąmonę istorijos metanaratyvams būdingoje binarinių opozicijų nelaisvėje. Kultūrinės atminties intencija čia galutinai profanuojama ir subanalinama paverčiant anksčiau aukštintas vertybes ir simbolius viešos atrakcijos elementais.

Tautinei ir socialinei-kultūrinei identifikacijai, grindžiamai mitologizuotais suvalstybintais istorijos vaizdiniais, prarandant savo pozicijas, adekvataus ir veiksmingo tapatybės formavimo svarba sparčiai išauga, nes šiuo atveju atsisakoma esmingo kriterijaus ankstesnei istorijai kurti – „svarbaus-nesvarbaus“, „centro-periferijos“, „modernaus-tradicinio“ ir kt. skirčių. Tuomet kiekviena bendrija kaip horizontalių socialinių, kultūrinių, ekonominių ir kt. ryšių struktūra, t. y. istorijos subjektas, tampa lygiavertė, o visa globalinė erdvė virsta istorijos objektu. Lokalinės istorijos heterogenijai ir dinamizmui augant ir kolektyvinės, ir kultūrinės atminties, kaip ypatingos intelektualinės praktikos, reikšmė didėja dėl: a) bendruomenės sąmonės komemoracijos ypatybių [interesai, motyvacija, istorijos individuali suvoktis ir išgyvenimas]; b) istorijos kūrimo pliuralizacijos, viena vertus, atimančios istorijos „darymo“ monopolį iš valstybės ideologų ir ekspertų ir, kita vertus, savarankiškai, vietoje sprendžiant tai, kas duotos bendrijos požiūriu yra svarbu, o kas ne...

Lokalinio mito ekspansija

Valstybinių-politinių mitų persmelktos istorijos erozija ir jos globalizacija aktualizuoja kolektyvinį [grupinį, bendruomeninį] identitetą, savivaizdžio kūrybą, mobilizuoja atitinkamus kultūrinius-civilizacinius mechanizmus ir akcentuoja juos palaikančių stimulų, šaltinių ir faktorių veikimą. Svarbiausias lokaliųjų erdvių savi-vokos pajautos kūrybiško apibendrinimo komponentas laikytinas lokalinis mitas, suprantamas kaip susiklostęs erdvės vaizdinių organizavimo forma, būdinga visai žmonijos kultūrinei evoliucijai. Pažymėtina, kad tapęs kone organiškais kolektyvinių mentalumo refleksijos apie gyvenamąjį pasaulį – vietinį Kosmosą, teritorijas

ir jų vaidmenį praeities-dabarties ir ateities virsmuose, tam tikrų ženklų, legendinių įvykių, potencialų ir perspektyvų projekcijose būdas, lokalinis mitas atgaivina, įtvirtina ir palaiko ne tik vietines folkloro ir liaudies kūrybos tęstinumo tradicijas, bet ir stimuliuoja unikalumo ir savosios vertės pajautą tarp kitų tautinių kultūrų ir skatina vengti dirbtinio ideologinio nacionalinio mito diktato.

Todėl iš esmės apibrėžiant lokalinį mitą „kaip specifinių, pastovių naratyvų, aprėpiančių teritorijų, būdingų tam tikroms lokalioms ir regioninėms bendrijoms ir pakankamai reguliariai atkuriamų tenkinant vidinius sociokultūrinius poreikius bei reprezentuojančių bendrijos išoriniame pasaulyje tikslo sistemą“ (З а м я т и н 2008, 29), svarbu atsižvelgti į euristinių jų vaidmenį modernių globalinių darinių tapsmui. Stimuliuojantis lokaliųjų bendruomenių saviidentifikaciją poveikis modernybei reiškiasi: 1) jų komunikatyvinių semantinių vaizdinių ekspansija į kitas teritorijas, sritis, regionus; 2) jų pirminio [„čiabūviško“] turinio transmutacija atvirairei multikultūrinei erdvei [pvz., europinio kultūrinio mentaliteto kontinuumui].

Per šį procesą lokalinis mitas praranda savo uždara aborigeninį pobūdį ir virsta semantinių metaforų „puokšte“, t. y. translokalizuojamas ir tampa imlus išorinėms kultūrinėms interpretacijoms, kultūrinei difuzijai ir pan. (žr.: *Миф Европы* 2004). Taip lokalinis mitas pajėgus reikštis kaip tarpininkas lokalinės bendruomenės identiteto simbiozėje su platesne – civilizacinės kultūrinės saviemonės sfera. Kultūrinių refleksijų saviveika ir „grįžtamaisiais ryšiais“ laipsniškai formuojama bendra visų dalyvaujančių lokalitetų sociokultūrinės ir istorinės saviipratos matrica.

Globalizacijai plintant gimstantys *geokratiniai* (D. Zamiatin) impulsai transformuoja ir lokaliųjų mitų paskirtį. „Vėlyvojo Moderno epochoje funkcinė geografinių / lokaliųjų mitų vaidmuo kinta; dabar jie reikalingi ne tik skatinti nacionalinei vaizduotei ir nacionaliniam identitetui, bet ir turi paremti visą civilizacinių nuostatų ir praktikų, atkuriamų pagal visas industrinei epochai prieinamas priemones, kompleksą“ (З а м я т и н 2009, 80–81).

Tai reiškia, kad: 1) šiuolaikybėje besireiškianti savarankiška kultūra reaguoja į išorės pokyčius ir vietoj vieningo ideologinio-nacionalinio naratyvo reprezentuoja save heterogeninių lokaliųjų mitų proveržiais, išryškinančiais jos atskirus [išskirtinius] ir savireferentinius [rekursyviuos] vaizdinius apie save, o tuo pačiu – ir apie savo autentiškumą; 2) jei produkuojami diskreciniai mitai savo globalios funkcijos negeba „separuoti“ savo tradicinių imanentinių [„aborigeninių“] bruožų nuo giluminių (archetipinių) arba neturi tokių potencialų – virsta fragmentišku ir dezorientuojančiu savivaizdžių konglomeratu; 3) kultūrinių transformacijų ir vertybinių krizių laikmečiu lokaliniai mitai vietoj naujų dvasinės integracijos centrų gali būti redukuoti į siaurus ir konjunktūrinius kultūrinius artefaktus, tarnaujančius kvaziideologinių manipuliacijų visuomenės sąmone, viešųjų ryšių ir t. t. instrumentais.

Taip lokaliniai mitai savo diskrecijos ir ontologizacijos dėka ne tik stimuliuoja kiekvienos reprezentuojamos „vietos“ atsivėrimą išorei, bet ir skatina bei plečia jos begalinių ir įvairiškų reinterpretacijų galimybes. Tai, viena vertus, inicijuoja galimybę aktualiai įprasminti vietą jos autonomijoje nuo ideologiškai rigidinės

„išivaizduojamos bendruomenės“, t. y. sukurti naujus jos retrospekcinis ir perspektyvinius kontūrus ir vizijas. Tačiau, kita vertus, lokalinis mitas „atveria“ vietą [regioną, kraštą] kaip aktualų ar potencialų Kitą, kurio egzotiškumas dar turi būti sunormintas tarp ribinių *sacrum* ir *profanum* polių.

Modernioje kultūros politikoje nuolat kylančios probleminės situacijos ir grėsmės paveldui, istorijos falsifikavimas ir reinterpretacijos reikalauja nuolatinio ekspertų ir žinovų dėmesio ir sprendimų, kurie, skirtingai nuo tikslųjų ir gamtos mokslų, negali būti nei vienareikšmiški, nei raiškūs, o tik proporcingai ir konvenciniai (*Kultūros politika* 2008, 25–37). Visos šio pobūdžio istorinės ir kultūrinės atminties kognityvinės ir ontologinės struktūros neišvengia atminties ir užmaršties dilemų, dažnai ignoruojamų ar vienpusiškai ir konotatyviai iškreipiamų.

Užmaršties kultūros tapsmas

Fundamentalios monografijos „*Atmintis, istorija, užmarštis*“ skyriuje, nagrinėjančiame užmarštį, prancūzų hermeneutikos autoritetas P. Ricoeuras pabrėžia, kad atmintis be užmaršties – grynai vaizduotės vaisius, tačiau pastarosios vaidmuo istorijoje neturi substanyvaus pobūdžio, bet turėtų būti suprantamas kaip istorinės atminties koreliuotas (P и к ė p 2004, 575). Ši apibendrinta išvada atspindi klasikinius vaizdinius apie atminties kaip tautos ir individo tapatybės pagrindo, o užmaršties – kaip destruktivios, griaunančios jėgos (stichijos) raiškas.

Aukščiau minėtos istorinės aplinkybės ir globaliniai faktoriai, lėmę neklasikinių pažiūrų ir prieigų iškilimą Moderno epochoje lėmė ir kultūrinės-istorinės atminties, ir užmaršties vertinimų peržiūrą Nyčės, Bergsono, Froido įžvalgose ir konstatacijose. Jei tradiciškai žmogus pasaulio kontekste buvo laikomas pažinimo subjektu, tai posūkis Būties link [t. y. ontologinio subjekto statuso link] pakeitė ir požiūrį į atminties kaip beribės būties duomenų saugyklos, o užmaršties – kaip jos erozijos, ištrynimo, sunaikinimo grėsmės interpretacijas.

Todėl sumuojant pasiektus neklasikinių metodologijų rezultatus tapo aišku, kad: 1) atmintis ir istorija susieti genetiškai; 2) užmarštis – ne tik žinių, informacijos ištrynimas, bet jų redukcija į implicitinį-potencinį būvį; 3) pati užmarštis, pasak psichoanalitikų, yra ne kas kita, kaip praeities išstūmimo į sąmonę mechanizmas.

Vėlyvojo Moderno situacijoje gilėjant globalizacijos-lokalizacijos sąveikoms, nauji metodologiniai ir conceptualiniai instrumentai leido istorinės ir kultūrinės atminties fenomenus susieti su sąmonės ir kritinės refleksijos sferomis. Taip, pvz., Analų mokyklos mentalumo samprata ir postmodernistų iškeltas mikroistorijos projektas, akcentuojantis istorinės atminties alternatyvas, deviaciją, pertrūkius ir pan., leido išvelgti atminties-užmaršties dialektikoje „retrospektyvų procesą“, kai aibė fragmentų tampa sąlyginai savarankiški ir patys lemia autointerpretacijas. Istorijos filosofijoje deaktualizuojantis [žlungant megaistorinių koncepcijų (A. Toynbio, K. Markso etc.)], palaikiusių monumentalios istorinės linijinės atminties sampratą, metodologiniam validumui ir įtaigai, pozityviau pradėtas vertinti užmaršties indėlis į kultūros istorizaciją.

Tai ne tik Nyčės deklaruotas poslinkis nuo anamnezės į amneziją arba Froido užmaršties-ištūmimo konceptas, bet ir pats užmarštis integravimas į „atminties-žymės“ struktūrą. Užmarštis apibūdina Būties nuolatinę, nekintamą savięgą, nes žmogaus egzistencija – nepaliaujamas nuslydimas į praeitį kaip laiko negrižtamumo ir ateities nykio, atkritimo į nebūtį eiga.

Šiame dialektiniame procese kultūrinė atmintis išskyla kaip praeities įprasminimo ir aktualizacijos struktūra, turinti įtaką bendruomenę sudarančių individų sociokultūriniais poreikiams realizuoti ir produkuoti atitinkamų reikšminių-simbolinių formų įvairovei, susijusiai su konkrečių-istorinių kolektyvinių prisiminimų – užmaršties santykiu. Kaip tik tai ir turėjo galvoje M. Halbwaksas, teigęs, kad prisiminimai, neatitinkantys bendrijos priimtų nuostatų, vaizdinių ir vertybių, pasmerkti kryptingam išstūmimui iš kolektyvinės atminties. Tačiau toks jų „panardinimas“ į pasąmonės gelmes nereiškia neatitaisomo, nenutrūkstamo jų išnykimo, o tik numanomų grėsmių neutralizavimą. Pasikeitus aplinkybėms, pvz., socialinių transformacijų ir krizių laikotarpiais, esminiai archetipiniai kultūrinės atminties klodai išskyla kaip lokaliniai mitai ir tik konkreči istorinė situacija lemia jų prasminio horizonto rėmus – translokalinius, panlokalinius, etc.

Taigi užmarštis turi reliatyvų pobūdį: jei aktuali istorinė situacija lemia tėvų kartos patyrimo atmetimą [neutralizaciją], tai atramos taškų dažnai ieškoma protėvių [„sugrįžimas į ištakas“], kaip perspektyvių ateities įžvalgų provaizdžio, patirtyje. Tokią Antikos recepciją stebime Renesanso epochoje, Reformacijos judėjime, Anglijos ir prancūzų revoliucijų idėjiniuose ir vertybiniuose įkvėpimuose.

Užmaršties potencialija

Fenomenologiškai žvelgiant užmaršties procesas savotiškai apvalo, redukuoja iš įvykių ir reiškinių jų atsitiktinius ir recesyvius momentus bei išryškina užmiršimo objektų universalų ir visuotinį turinį ir aktualias potencialios ir alternatyvios ateities prasmes. Istorinė užmarštis išreiškia ne tiek netektį, praradimą, kiek praeitį atitinkančios patirties pertvarkos – išgryninimo potencialiją, nuspėjama, bet ateityje neišvengiama.

Būtent potencialios pertekliaus aspektas išryškina konstruktyvią užmaršties kultūros intenciją. Jei žvelgiame į Realybę, į Būtį [ir istorinę, ir aktualiąją] kaip į baigties įvykių nuoseklų mechaninį-linijinį totalumą [aritmetinę sumą], įtrauktą į mūsų gyvenimo veiklos kontinuumą, visi įvykiai, reiškiniai, ryšiai ir t. t. vertinami naudingumo, vertingumo, aktualaus naudojimo požiūriu. Vienadienės istorijos interpretavimas dėsningai ir kryptingai išstumia į praeitį vienus reiškinius ir keičia juos kitais. Tačiau visos žmonijos evoliucijos nuspėjamumas, kaip ir istorijos nesikartojimas, liudija apie jos santykių su Esatimi galimybės spektro augimą, t. y. laisvės laipsnių Būties atžvilgiu plėtrą. Taip patvirtinamas F. Šelingo iškeltas potencialios, kaip galimybių pertekliaus *versus* būties ribotumui, principas. Galimybių spektras tuomet redukuojamas, tad aktyvuojama viena iš jo dimensijų, o į užmarštį nugrimsta visos kitos galimos reiškinio perspektyvos, alternatyvos ir projektyvios vizijos.

Potencijų spektro būtis, aktuali būtent kaip stimuliuojantis, inspiruojantis ir provokuojantis, t. y. perspektyviai neribotas atraktyvumas, „masinantis“ prigimtinės žmogaus galias. Visų įvykio, reiškinio galimybių spektro redukcija į vieną – aktualią trajektoriją – panaikina kumuliacinį atrankos ir variantų Būties atžvilgiu efektą, tarsi „iškraudama“ kūrybinę lūkesčių, vilčių, ekspektacijų dėl galimos įvykių ir fenomenų naudos įtampą. Anot paties potencialios termino kūrėjo F. Šelingo, pats mąstymo procesas yra nuosekli būties reflektavimo potencialija nuo žemiausio iki aukščiausio lygio, nuo elementarios savistabos iki estetinės savižvalgos (Шеллинг 1989, 486).

Todėl potencialija kaip reiškinio, teksto, įvykio pertekliaus kultivavimas „ne utilizuoja kūrinių, bet jį potencialuoja, t. y. ne redukuoja, o daugina jo prasmės galimybių kiekį“ (Эпштейн 2003, 321). Potencialija leidžia išvelgti variantiškumą, įvairovę vieno, išoriškai užbaigto įvykio, fakto, teksto. Užmaršties potencialija reiškia fenomeno, surutulio Esatyje galimybių horizonto išrutuliojimą. Tai ne kritika ar atmetimas, o fiksuotų sampratų „praskyrimas“, kur koegzistuoja skirtingi to paties rinkinio rakursai ir prasminiai pjūviai.

Šiame kontekste užmaršties kultūra suprantama kaip: a) vienapasmės įvykių ir fenomenų suvokties atsisakymas, jų vienareikšmiškumo „išblukinimas“; b) reiškinio prasmės krūvių „vėduoklės“, sklaidos stimuliavimas; c) reiškinio galimo realizacijų spektro eksplikacija tarp globalizacijos subjektų aibės.

Būtent todėl pirmiausiai ir greičiausiai iš dabarties aktualijų horizonto išstumiami jutimo, daiktiški ir taikomieji patyrimo aspektai. Taip iš dabartyje turimo paveldo pašalinami kultūriniai įpročiai, stereotipai, įgūdžiai, trukdantys naujiems gyvenimo veiklos ir realybės išvalgos būdams ir formoms atsirasti. Tokia kultūrinės užmaršties funkcija vienaip ar kitaip realizuojama ir bendrijos [tautos, visuomenės], ir asmenybės individualybės tapsmo lygiuose. Taip kultūrinė visuomenės evoliucija [atsinaujinimas] išvengia grėsmių, kylančių iš žmonių bendruomenių ir jų kultūrų patirties – „užsivėrimo savyje“ pagundos, žadančios „savojo“ identiteto absoliutybę ir išskirtinumą Būtyje ir Istorijoje. Gerai žinomi „išrinktosios tautos“, mesianistinės misijos ir apaštalavimo, ideologinio ir vertybinio prozelitizmo sindromai ir nūdien neišnykę iš tautų ir civilizacijų bendravimo praktikos liudija apie produktyvios istorinės užmaršties deficitą bei niekuo nepagrįstą savo kultūrinės patirties hiperbolizaciją.

Šiandienybės impulsų skatinamas globalizacijos procesas tradicijų – novacijų dialektikos visuomenės raidoje klausimą iškelia kaip problemą. Apskritai manoma, kad tradicija, įtraukianti ir kolektyvinę atmintį, užtikrina kultūrinio paveldo perimamumą. Kita vertus, tradicijos funkcija yra ir kultūrinės patirties transliacija, per kurią vieni elementai išlieka, kiti „užmirštami“ kaip neaktualūs dabarčiai. Subalansuotų dabarties kultūrinių poreikių kontekstas suponuoja požiūrį į praeitį kaip korektišką tokių atminties segmentų derinimą [„sustygavimą“]. P. Ricoeuro nuostata: „gebėti neužmiršti netampant savo atminties įkaitu suponuoja „teisingos atminties“ konstrukta, veikiantį tarp „visaužmirštančios atminties“ ir „visapameinančios užmaršties“.

Tokia „subalansuota atmintis“ implicitiškai įtraukia, numato ir užmaršties potencialumą kaip a) „žymių“ [„pėdsakų“] ištrynimą; b) tarpusavio „atminties rezervo“ koreliuojančias sampratas. Užmaršties kultūros taikomoji reikšmė realizuojama etinės kaltės, atgailos ir atleidimo modusais, struktūrinančiais visumos istorinio teisingumo sampratą.

Todėl, pabrėžia J. Lotmanas, „užmaršties sąvoka neišsemia stichinės entropinės jėgos ir nebūties furijos (Hėgėlis) vaidmeniu. Kultūrinės raidos eigos užmarštyje atsiveria prasmės, aktyviai besireiškiančios realiai istorijai ir ją aktyviai koreliuojančios“ (Л о т м а н 1992, 201).

Užmaršties, kaip tikslinės istorijos korekcijos būdas, žinomas jau senovės civilizacijose (Ramzio II architektūrinės falsifikacijos, Romos senato ediktai dėl „blogų imperatorių“ atminties prakeikimo ir aktyviai taikomas Romos bažnyčios propagandinėje politikoje [pvz., „Konstantino dovana“, Indeksas ir kt.] įgavo pagreitį Naujaisiais laikais, norint susieti istoriją su nacionaliniais interesais. Šiems tikslams tarnavo ne tik istorinių įvykių ir faktų selekcija, lakunų užpildymas patogiais nacionalinei politikai mitais, bet ir efektyvi archyvų organizacijos, sistematizavimo ir informacijos dozavimo politika. Savotiška jos „viršūne“ laikytina komunistinių ir nacistinių režimų brutali kultūrinė, istorinė ir politinė atminties konjunktūrinė reguliacija ir nepaliaujami „valymai“, istorijos perrašinėjimas bei represijos.

Etatistinių ir nacionalistinių naratyvų svarbai XX a. pabaigoje blėstant, istorinės raidos perimamumui tampant daugiaplanės ir daugiapasmės evoliucijos dalimi, naujas potencialas atveria lokaliųjų bendrijų ir jų istorinės sąmonės gaivinimo politika. Vėlyvosios Modernybės situacijoje šių intencijų specifika inspiruojama daugybės skirtingų siekių – tikslinių ir konstruktyviųjų, įsivaizduojamų ir projektyviųjų, pasąmoninių ir utopinių. Pvz., daugelio [ypač mažųjų] kultūrų raida, atsakydama į globalumo ir modernumo iššūkius, aktualizuoja savotiškus įsivaizduojamos bendruomenės (*imagined community*) ir pramanytų tradicijų (*invented traditions*), komunitarizmo ir net komunalizmo formas. Lygindamas Graikijos ir Havajų tautinio identiteto konstravimą ir atspirtį išoriniams ir kolonijiniams vaizdiniais, JAV etnologas J. Friedman konstatuoja, kad apskritai „praeitis konstruojama atsižvelgiant į dabartyje istorinius tekstus kuriančiųjų gyvenimo sąlygas ir troškimus. Tai pasakytina ir apie mūsų pačių istoriją, ir apie bet kurių kitų istorijas (F r i e d m a n 2001, 59–62).

Ir postimperinė, ir nacionalinio išsivadavimo situacijos, skatinančios „antrosios atminties“ formavimą praėjus istorinės užmaršties periodui, psichologinius pasaulėjautos „slėpinius“ konvertuoja į socialinius-ideologinius vaizdinius, išoriškai perimančius ankstesnės, autentiškos [prigimtinės] kultūros elementus, simbolius, ženklus. Nacionalinių-kultūrinių identitetų erozija, nutrina „savo-svetimo“ ribas, atveria naujų prasmės aktualizacijų erdvę daugeliui postnacionalinės istorijos subjektų. Ankstesnės, metanaratyvinės istorijos susvetimėjimas išlaisvina autopojetines lokalinės istorijos kūrimo potencialas, naujų (t. y. „užmirštų“, „rezervuotų“) prioritetų iškilimą ir jų įprasminimą bei reikšmės suteikimą postmoderniame globalinės raidos kontinuumo.

Istorijos amnezija ir kultūros anamnezė: posovietinis atvejis

Didžiųjų praėjusio amžiaus ekscesų naujo įvertinimo bumas, įsisiūbavęs nuo 90-ųjų m. ir nūdien nuolat atkuriamas įvairiomis progomis ir aplinkybėmis diferencijuoja ir net atiboja šiaipjau vieningai sutariančias dėl pamatinių Vakarų civilizacijos vertybių tautas ir valstybes. „Pokario „selektyvi amnezija“ ir traumų nuslopinimas kaip Šaltojo karo geopolitikos dalis, – pažymi šiuolaikinė ukrainiečių posovietinio sociumo tyrinėtoja, – yra tikras kontrastas dabartiniam atminties proveržiui Rytų Europoje“ (Ž u r ž e n k o 2009, 12).

Daugybė ankstesnių studijų atspindi sudėtingą „užmaršties kultūros ir atminties politikos“ sampyną, kurios konfigūracijos labai priklauso nuo komunistinio režimo metastazių įsismelkimo į tautų ir visuomenių sąmonę mastų ir jų recepcijos istorinėje ir kultūrinėje atmintyje. Pvz., Vidurio Europos šalių sąmonėse ir prisiminimuose komunistiniai režimai vertinami iš dalies pozityviai dėl jų modernizacinių poveikių, o ideologiniu atžvilgiu vyrauja abejingumo ir užmaršties tendencijos. Tačiau Lenkijos ir Ukrainos visuomenėse dominuoja intensyvūs debatai ir įvairiausios metodologinės interpretacijos, kai reikia vertinti sovietizacijos kultūrinius ir kolonijinius „inkliuzus“. Iš esmės tik Baltijos valstybės vienareikšmiškai sutaria dėl išoriškai [civilizaciškai] svetimo ir negatyvaus [regresinio] kultūrinio ir dvasinio poveikio istorinei ir valstybinei tautų savivokai, nacionaliniam apsisprendimui dėl civilizacinių raidos vektorių, tikslų ir būdų (T p e b c t 2004, 51–55).

Tačiau šiuo pagrindu prasidėję „atminties karai“ išryškino ir posovietinių visuomenių pozityvios savivokos deficitą. Iš pradžių dauguma jų identifiko save per „totalitarizmo aukų“ įvaizdį, o gilesnė patirtų istorinių traumų refleksija atskleidė tokio tapatinimosi siaurumą bei ribotumą ir mėgino skaidyti tautos laikyseną pagal prosovietinio-komunistinio ir antikomunistinio-disidentinio, pasipriešinimo ir kolaboravimo kriterijus. Lietuvoje būdingas tokios refleksijos pavyzdys galėtų būti N. Putinaitės studija, kurios išvados galų gale susieina į visuotinio kolaboravimo konstataciją. Panašių atvejų nesunku atrasti ir kitų šalių – Ukrainos, Lenkijos ir kt. intelektualiniuose bandymuose atskleisti ir kaip visumą aprėpti socialinį, istorinį ir politinį *traumos* patyrimą (P u t i n a i t ė 2008).

Skirtingas požiūris į duotą istorinę patirtį gali būti aiškinamas komunizmo idėjų infiltracijos į visuomenės sąmonę ir kultūrą gyliu: Ukrainoje jų diegimas aprėpė trijų kartų gyvenimą ir buvo internalizuotas į beveik visas visuomeninio gyvenimo sritis, o Lietuvoje savos valstybės ir jos istorijos atmintis buvo išsaugota ir latentiška kultivuojama visų sovietinio laikotarpio kartų sąmonėje. Juolab, kad Lietuvoje [kaip ir Lenkijoje] sovietinio komunizmo idėjų recepcija liko negili, ideologinė, todėl menkai turėjo įtaką nacionalinių ir etninių mitų turiniui ir jų transliavimo ypatybėms. Kita vertus, po Nepriklausomybės atgavimo stiprėjant eurointegracinėms orientacijoms [„grįžimo į Vakarus“ mitui] ir aiškėjant atkuriamų ir restauruojamų tautinių vertybių, simbolių, istorinių įvaizdžių ir stereotipų neadekvatumui modernios ir pozityvios raidos vektoriams, pradėjo didėti probleminių ir kontraversišku ne tik sovietinio laikotarpio, bet ir viso istorinio ir kultūrinio paveldo supratimo, vertinimo ir aiškinimo būdų, kryptų ir priemonių deficitas. „Istorijos perrašymo

problema Lietuvoje dar, regis, nebuvo labai aktuali ir sudėtinga prieš pustuzinį metų, kol visuomenę bent šiek tiek vienijo Sąjūdžio laikais patirtas bendrumas, pastaruoju metu tampa ne tik aiškiai išvelgiama, – konstatuoja kultūrologas A. Samalavičius, – bet ir kelia nerimą kiekvienam mašančiam ir tikėjimo nepriklausomybės ateitimi nepraradusiam žmogui“ (S a m a l a v i č i u s 2004, 11).

Autorius sieja kolektyvinę posovietinės Lietuvos gyventojų [grupių, asmenų] amneziją su tikslingu pasąmoniniu noru išstumti nemalonus [ir nepatogius] prisiminimus, sprendimus, poelgius, etc. Tam nūdien tarnauja ne tik istorijos perrašinėjimas, dabarčiai aktualių praeities įvykių sureikšminimas, istorinių veikėjų biografijų retušavimas pagal dabarties vertybinį ir moralinį požiūrį ir pan.

Tačiau užmaršties kultūra neišsemia savo pozityvios reikšmės vien šio riboto laikotarpio analitinėmis revizijomis. Lietuvos istorinio valstybingumo, jos kultūros pagrindų ir pamatinių nacionalinio ir kultūrinio mentaliteto sudedamųjų dalių bei jų prasmės krūvio išsaugojimo ir pozityvaus perspektyvaus taikymo socialinei, kultūrinei ir politinei praktikai būtinybė suponuoja ne tik tautos istorinės ir kultūrinės atminties gaivinimą, bet lygia dalimi ir selektyvumą, reparaciją [iškilimą-išstūmimą] bei hibridizaciją ir – atsisakymą, atmetimą bei užmarštį. Šios dialektinės procedūros nulemtos modernios, produktyvios ir perspektyvios istorinės ir tautinės saviidentifikacijos atvirame pasaulyje reikmių, numano ilgą ir sunkų, įgavusių kone religinį rangą įsitikinimų, požiūrių ir vertinimų dekonstravimo procesą kiekvienoje visuomenėje – atitinkamai pagal jos nacionalinę psichologiją, kultūros sąrangą ir kt. Pvz., galima spėti, kiek desovietizacijos ištrigimas Lietuvoje [besitęsiantis ir šiandien] nulemtas dekomunizacijos faktiško nebuvimo. Dėl to „neprireikė“ glaudesnės politikų ir visuomenės konsolidacijos, o jos „niša“ užpildė tautos politinės istorijos turinio ir ribų, tęstinumo ir atmetimo perspektyvos ir aklaivietės kategorijos, apibūdinančios visą nacionalinės chronologijos horizontą.

Jų korektiško, pamatuoto ir sutartinio sprendimo galimybė regima per siūlomas metodologines ir konceptualias schemas [civilizacinę prieigų, postkolonializmo, Globalinės istorijos ir pan. projektai] savaip aktualizuoja ir iškelia į pirmą planą *erdvinį* versus *laikinį* istorijos aspektus, sinchronijos vietoj diachronijos prioritetus ir dimensijas. Šiose pliuralistinėse metodologinėse schemose deaktualizuojamos nacionalinių mitų inspiruojamos pseudoproblemos ir kategorizmai, istorikų ir kultūrologų nesusikalbėjimai etc. (žr., B u m b l a u s k a s 2009, 38–50; P u t i n a i t ė 2004 ir kt.).

Lokalinės istorijos perspektyva, siejama su kultūrinės erdvės istorizacija, pati nereikalaujama monolitinio teritorinio-etnopolitinio integralumo, tuo pat metu legitimuoja skirtybes, toleruodama jas ir savojoje, ir išorinėje kultūrinėje-civilizacinėje erdvėje. Šiuo atžvilgiu galima tik pritarti A. Martinkaus teiginiui, kad būtina ne tik Lietuvos, bet ir kitų nacionalinių kultūrų sėkmingos raidos sąlyga yra būties heterogeniškumo intucija europiečių pasaulėjautoje (M a r t i n k u s 2004, 20). Kitaip tariant, nacijoms, įsijungiančioms į vieningos Europos bendruomenę, turi tapti artima mintis, kad Europos kultūros šerdį sudaro įvairovė ir skirtumai.

Taigi lokalinės istorijos diskurso plėtra suponuoja naujų istoriologinių idėjų ir priegų, metodologijų ir išvalgos būdų rutuliojimą visam sociohumanitarinių tyrimų kompleksui. Tokie yra, pvz., Z. Norkaus darbai, skirti istorinei-kultūrinei metodologijai propaguoti, alternatyvios LDK vizijos analizei, A. Bučio Lietuvos istorijos struktūrizacija literatūros istorijos plotmėje, postkolonializmo Baltijos šalyse rakursai, imperiologinės priegos resursai ir kt. (žr., N o r k u s 1996; 2007; B u č y s 2008; *Baltic postcolonialism* 2006; L o p a t a 2005). Visos šios ir kitos inovacijos vienaip ar kitaip yra ir užmaršties kultūros kaip „antrosios atminties“ aktualizacijos išdava, galų gale priartinanti mus prie istorinės realybės ir žmogaus sąmonės būties sąryšio ir tęstinumo autentikos.

Baigiamosios pastabos

Kaip teigia klasikai, pagrindinis mūsų santykio su Laiku simbolis – Užmarštis. Tačiau būtina skirti tradiciškai suprantamą užmarštį kaip buitinę užuomaršą ar tiesiog atminties praradimą. Istorija siejama su kompleksine ir pozityvia užmaršties kaip specifinės kultūrinės savireguliacijos interpretacija.

Patį kultūra nuolat ir nepaliaujamai atsinaujina sulig kiekviena karta: nauja karta ne tik perima, tęsia, bet ir tarsi „užmiršta“ – atmeta, pertvarko praeities prisiminimus. Pastarieji interpretuojami, simbolizuojami, tampa tabu ar tradicija, etc. Tokia daugialypė transformacija šiandien vyksta su mūsų sovietine patirtimi ir atmintimi. Čia šalia tiesmuko atmetimo ir neigimo stebimi ir mėginimai permąstyti, įvertinti. Nes kone dvi kartos gyveno toje specifinėje, atsietoje nuo pasaulio atmosferoje, kurios istorinė refleksija dabar varžosi su jos „išstūmimo“, „perkėlimo“ [kalbant psichoanalizės terminais] pastangomis.

Kita vertus, istorinės egzistencijos autentiškumo paieška susiduria su istorinės atminties, įtvirtintos kultūroje, tradicija. Nacijose-valstybėse kultūra, besivadovaudama apibrėžtomis, tautinę savigyną stimuliuojančiomis ideologijomis ir politinėmis vertybėmis formuoja [ištiesina, jungia, modifikuoja] vietines tradicijas, dialektus, papročius, t. y. unifikuoja vietos kultūrų įvairoves į vieningai artikuliuojamą bendraprasmi politiška organizuotos visuomenės monolitą. Jo dekonstravimas modernioje globalinių – lokaliųjų transkultūrinių sąveikų terpėje suponuoja naują vietinių tradicijų atradimą/išradimą, dabar intensyviai plėtojamą daugelyje visuomenių, išsivadavusių iš unifikuojamų totalitarinės kultūros gniaužtų. Šiuo atveju užmaršties kultūra – ne tradicinė regresija, bet tradicinių kultūrinių vaizdinių, praktikų ir įgūdžių gaivinimas pagal modernų humanitarinių ir technologinių galimybių pagrindą. Taip pat tai yra išbandymas autentiškos istorinės egzistencijos įvairovės, specifinės kiekvienam kultūriniam etnosui ir visuomenės atitikimo šiuolaikiniam gyvenimo būdui patikra.

Užmaršties kultūra – tai istorinės-kultūrinės kiekvienos tautos būties „apyskaitos“ priemonė, dekonstrukcijos-rekonstrukcijos poliais stabilizuojanti amžiną jos tapimo – perėjimo būvį Dabartyje dinamiką.

Todėl užmaršties kultūra vienintelė geba efektyviai ir korektiškai ir iš esmės spręsti kiekvienos visuomenės, atsidūrusios istorinio-kultūrinio lūžio situacijoje

dilemą – arba brutali prisiminimų vivisekcija, arba selektyvių eutanazija. Ir viena, ir kita užmaršties politikos strategija ryškiai išsikūnija daugelyje nūdienos Lietuvos [apskritai pokomunistinių ir posovietinių] postkolonijinės visuomenės sąmonėje ir savimonėje. Todėl čia filigraninis *ars memoriae* ir *ars oblivionis* elementų, aspektų sąlyčio derinimas tampa mūsų inteligentijos intelektualinio ir dvasinio išbandymo modernaus humanizmo, demokratiškumo ir moralinės atsakomybės testas prieš tautą ir kultūrą. Juolab, kad mūsų modernios kultūrinės tapatybės su civilizacinėmis ir globalinėmis vertybėmis ir gebėjimo organiškai jungti jas su savo tautinio kultūrinio *lokuso* poreikiais, lūkesčiais ir pasitikėjimu eksperimentas vyksta atviroje ir nepakančioje sektantiškam uždaramui, ksenofobijai ir agresyviai nepilnavertiškumui pasaulinės kultūrinės bendrijos erdvėje.

Literatūra

- Baltic postcolonialism* 2006 – *Baltic Postcolonialism*. Kelertas V. (ed.)
B u č y s 2008 – Algimantas Bučys, *Barbarai vice versa klasikai: centras ir periferija rašytojo strategijose*. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla.
B u m b l a u s k a s 2009 – Alfredas Bumblauskas, „Vilniaus ir Kauno lietuviškumo modeliai“, *Naujasis Židinys-Aidai*, 1–2.
F r i e d m a n 2001 – Jonathan Friedman, „History, Political Identity and Myth“, *Lietuvos etnologija*, 1 (10), 41–59.
Kultūros politika 2008 – *Kultūros politika*. Straipsnių rinkinys, Vilnius.
H o r k h e i m e r, A d o r n o 2006 – Max Horkheimer, Theodor W. Adorno, *Apšvietos dialektika*, Vilnius: Margi raštai.
L o p a t a 2005 – Raimundas Lopata, Nortautas Statkus, „Imperijos, pasaulio tvarka ir mažosios valstybės“, *Lietuvos metinė strateginė apžvalga*, 27–52.
M a r t i n k u s 2004 – Andrius Martinkus, „Skirtumų kultūra“, *Kultūros barai*, 4, 16–20.
N o r k u s 1996 – Zenonas Norkus, *Istorika*, Vilnius: Taura.
N o r k u s 2007 – Zenonas Norkus, „Apie antrąjį Kijevo, kurio taip ir nebuvo: Lietuvos Didžioji Kunigaikštystė lyginamosios istorinės imperijų sociologijos ir tarptautinių santykių teorijos retrospektyvoje“, *Politologija* 1 (45), 3–78.
P u t i n a i t ė 2004 – Nerija Putinaitė, *Šiaurės Atėnų tremtiniai arba Lietuviškosios tapatybės paieškos ir Europos vizijos XX a.*, Vilnius: Aidai.
S a m a l a v i č i u s 2004 – Almantas Samalavičius, „Postkomunistinės visuomenės atmintis ir amnezija“, *Kultūros barai*, 2, 2–6.
Ž u k a u s k a i t ė 2009 – Audronė Žukauskaitė, „Gilles Delleuse ir F. Guattari mikropolitika šiuolaikinės filosofijos kontekste“, *Problemos*, 75, 34–43.
Ž u r ž e n k o 2009 – Tatjana Žurženko, „Atminties geopolitika“, *Kultūros barai* 5, 12–17.
З а м я т и н 2009 – Дмитрий Замятин, «Локальные мифы: модернизм и географическое воображение», *Вестник гуманитарной науки*, 11, 3–18.
З а м я т и н 2009 – Дмитрий Замятин, «Геократия. Евразия как образ, символ и проект российской цивилизации», *Полис*, 1, 72–99.
Л о т м а н 1992 – Юрий Лотман, *Избранные статьи*, Таллинн I.
Миф Европы 2004 – *Миф Европы в литературах Польши и России*, Москва.
Р и к ё р 2004 – Поль Рикёр, *Память, История, Забвение*, Москва.

Т р е б с т 2004 – Штефан Требст, «Какой такой ковер»? Культура памяти в посткоммунистических обществах Восточной Европы», *Ab imperio*, 4.

Ш е л л и н г 1989 – Фридрих Шеллинг, *Сочинения*, Москва I.

Э п ш т е й н 2003 – Михаил Эпштейн, «Потенциация, овозможнение», *Философский проективный словарь*. Санкт Петербург.

Kęstutis Šerpetis

Užmaršties kultūros potenciali versus nacionalinės kultūros atilsi

S a n t r a u k a

Pagrindiniai žodžiai: *amnezija, anamnezė, atmintis, gllobalizacija, istorija, kultūra, lokalumas, mitas, naratyvas, potenciali, užmarštis.*

Globalizacija apskritai, o demokratizacija konkrečiai išlaisvina Vėlyvosios Modernybės kultūras, tautas ir visuomenes – bet tai tik pradinė sąlyga ir prielaida eliminuojant išoriškus, primestus kiekvienai jų rėmus, raidos vektorius, vertybes etc. Aktualiausiu ir aštriausiu kontraversišku klausimu kyla nacionalinės istorijos kaip mitologizuoto metanaratyvo (didžiojo pasakojimo) dekonstravimas. Istorinės-kultūrinės transformacijos procesas jau vyko faktiškai netgi dar prieš atkuriant Nepriklausomybę ir nesibaigia visoje regimoje perspektyvoje. Tačiau jos pasekmes patiria visa tauta ir visos sudėtinės jos dalys, pradėdant nuo kolaboravimo – disidentizmo ir rezistencijos vertinimo kliuvinių ir baigiant moterų pavardžių rašymo – kaitos peripetijų. Užmaršties kultūra – tai istorinės-kultūrinės kiekvienos tautos būties „apyskaitos“ priemonė, rekonstrukcijos poliais stabilizuojanti amžiną jos tapimo – perėjimo būvių Dabartyje dinamiką. Brutali prisiminimų vivisekcija, arba selektyvi jų eutanazija – ir viena, ir kita užmaršties politikos dimensija ryškiai įsikūnija daugelyje nūdienos Lietuvos (apskritai, pokomunistinių ir posovietinių) postkolonijinėje visuomeninės sąmonėje ir savimonėje.

Kęstutis Šerpetis

Potentiality of Oblivion Culture *Versus* Decline of National History

S u m m a r y

Keywords: *amnesia, memory, globalisation, history, culture, locality, myth, narrative, potentiality, oblivion.*

The article deals with the states sovereignty and national culture reticence problematisation in the process of globalisation. An erosion of the trust on state institutions supposed deconstruction of the national history narratives.

The formality of lacunas and fables of the official history and culture conflicted with the world openness and variety and fragmented unified state politics discourse in the social and cultural *communitas* (V. Turner). The compementarity its relations by dialog are served as a selection machine between its state history and culture of society.

The culture of oblivion become the tool for the nation totality reinterpretation, reservation and the cultural memory preservation. Commemoration of the codes, archtypes and constructs of the historical identity in the social, political and ethnical history of Lithuania became condition *sine qua non* for the legitimation of the discourse of “commonness culture” in modern civilisation.

Kęstutis ŠERPETIS
Socialinių mokslų fakultetas
Klaipėdos universitetas
Minijos g. 154
LT-5400 Klaipėda
[smfdoc@centras.lt]